

Jan

Modderman

Stichting

Lezing Prof. dr. Herman Wijffels

Zaterdag 23 Oktober 2010

**“VERDUURZAMING
VAN DE
SAMENLEVING”**

Inleiding

De naam Jan Modderman

Jan Modderman (1747-1790) was met zijn broer Tonco en zijn stiefbroer Forsten directeur-eigenaar van een papiermolen ten zuiden van de stad Groningen, daar waar nu het openluchtwembad "de Papiermolen" staat. Met zijn broer Tonco bezat Jan bovendien enige scheepswerven in het westen van de stad Groningen. Jan was ook de eerste Nederlander die met succes een zelfgemaakte papieren heteluchtballon, 'bemand' met een vogeltje in een kooi liet opstijgen vanaf één van hun scheepswerven. Deze landde vervolgens veilig in de buurt van het 15 kilometer zuidelijker gelegen Bunne in Drenthe.

Historie Jan Modderman Stichting

De Jan Modderman Stichting werd op 19 november 1999 opgericht door enkele Groningers, leden van verschillende Groninger vrijmetselaarsloges, die het doel in de statuten beschreven als "het leveren van bijdragen ter bevordering van bewustwordingsprocessen, welke dienen tot verbetering van het sociaal-maatschappelijk samenleven en het welzijn van alle mensen". Dit onder het motto "respectvol zoeken naar dat wat ons mensen verbindt en wegnemen wat ons verdeelt". Dit indachtig het omgekeerde doemscenario waar we steeds vaker tegenaan lopen: als we géén verbinding met elkaar zoeken dan weten we dat het uiteindelijk verkeerd

Hij was tevens één van de oprichters van de eerste Groninger vrijmetselaarsloge in 1772. De ondernemer Jan Modderman zelf stond destijds bovenal bekend als een in vele opzichten vooruitstrevend, opbouwend en vernieuwend persoon. De sociaal-maatschappelijke oriëntatie en voorbeeldstellende respectvolle wijze waarop Jan Modderman met zijn broers als industriële werkgevers gefunctioneerd hebben gaf de oprichters van de stichting aanleiding juist zijn naam te kiezen voor de stichting.

gaat met deze wereld.

Het bestuur bestaat inmiddels uit personen met zeer verschillende achtergronden.

Doel en motto en duurzaamheid

Ik ben blij dat ik hier ben. En dat geldt kennelijk ook voor u anders was u er niet, hoewel, ik moet bekennen dat ik enige moeite heb om me op zaterdag in het pak te hijsen en ook nog een stropdas voor te doen. Ik ben overigens hier rondkijkend een van de weinige trouwens.

Ik vind dit wel een mooie stichting, die Jan Modderman Stichting, en het is ook nog hun eerste lustrum vandaag. Maar als je eens kijkt naar wat het doel is van de stichting: Het bevorderen van een maatschappelijke bewustwordingsproces en dat onder het motto respectvol zoeken naar wat verbindt en wegnemen wat ons verdeelt.

Ik moet eerlijk zeggen, dat het doel en het motto mij zeer aanspreekt, want naar mijn opvatting en waarneming -dat hoop ik zo meteen verder duidelijk te maken- bevindt dat doel en dat motto zich in het hart van wat deze tijd nodig heeft; ècht in het hart van wat deze tijd nodig heeft. Dit is, in ieder geval naar mijn interpretatie, de essentie van waar duurzaamheid over gaat, want duurzaamheid gaat over enerzijds de noodzaak, maar anderzijds ook de aspiratie, de wens en het streven naar een hogere kwaliteit van verbinding, van relaties; relaties tussen mensen onderling en tussen mensen en de aarde. Daar ligt de kern van duurzaamheid en, zoals ik het beleef, is dit een tijd waarin we eigenlijk met zijn allen tot de conclusie moeten komen, dat het gaat om de kwaliteit van hoe we ons tot elkaar verhouden en hoe we omgaan met onze natuurlijke hulpbronnen. Het gaat om de manier waarop we omgaan met de basis

van het leven als zodanig, een manier die naar mijn mening niet meer past bij de maat van deze tijd. Dat is wat mij betreft de kern waar duurzaamheid over gaat. En dat vind ik terug in het doel en het motto van de Jan Modderman Stichting.

Dus is het voor mij een genoegen om op dit podium vanmiddag een aantal gedachten met u te delen. Ik zal dat doen aan de hand van mijn visie op en beleving van deze tijd, die natuurlijk mede gestempeld is door al die mooie en interessante dingen die ik in mijn leven heb mogen doen.

Ik ben nu een paar jaar met pensioen, na mijn terugkeer van de Wereldbank in Washington en wat ik nu doe is mijn ervaringen, mijn inzichten delen met mensen die daar belangstelling voor hebben. U bent kennelijk belangstellend, dus welkom.

Succesformule industriële tijd ...

Graag geef ik hierna een duiding van dit tijdsgewricht zoals ik dat zie, en ik geef het maar voor wat het waard is: we leven nu in zekere zin aan het einde van een tijdperk, namelijk aan het einde van de industriële tijd. Dat is de tijd die is vormgegeven op basis van de ideeën die zijn ontstaan tijdens en in het vervolg van de Verlichting. En laten we daar ook helder over zijn, die ideeën, die manieren van werken die we nu laten zien en die toen zijn ontstaan, die ideeën hebben ons heel veel goeds gebracht. Dat is in de maatschappelijke ontwikkeling een heel productieve fase geweest, ook op het gebied van gezondheid

en levensduur, onderwijs en emancipatie, democratie en participatie, kennis en technologie, welvaart en levensstandaard. We hebben enorme slagen gemaakt in die periode van zo'n 150 tot 200 jaar en daar kunnen we met tevredenheid op terugkijken. Er is heel veel bereikt.

... uitgewerkt

Maar... , zeg ik vervolgens, en daar gaat dus een flink deel van de rest van het verhaal over, ...maar ook een succesformule raakt na verloop van tijd uitgewerkt. Dat gebeurt nu vooral als gevolg van het succes van die methode, van die formule. Er ontstaan nu nieuwe problemen die vragen om het formuleren van nieuwe uitgangspunten voor een nieuwe methode. En misschien vragen die ook wel om het ontwikkelen van een geheel nieuwe manier van in het leven staan.

Dat is naar mijn overtuiging nu inderdaad aan de orde. Het is de achtergrond van de meervoudige crisis waar we op het ogenblik mee te maken hebben.

Systeemtheorie

Ik heb me, bij de dingen die ik de laatste tijd gedaan heb, ook wat verdiept in de systeemtheorie. Er zullen hier ongetwijfeld mensen zijn die daar ook mee vertrouwd zijn. De systeemtheoretici hanteren een heel simpele methode om de levensduur of van de levensloop van systemen, ongeacht welke systemen dan ook, duidelijk te maken.

Dat geven ze aan in de vorm van een S. In de levensduur van elk systeem zitten

eigenlijk 3 fasen. In de aanloop van elk systeem, het onderste horizontale deel van de S-vorm, vind je de fase waarin nieuwe ideeën worden ontwikkeld. Die hebben hun tijd nodig om als het ware productief te worden en om draagvlak te vinden voor een succesvolle toepassing. Maar als die incubatietijd eenmaal voorbij is, dan komen we in de opgaande fase van in die S en dat is wat we in de afgelopen 150 - 200 jaar in het industriële tijdperk hebben meegemaakt. Maar na verloop van tijd hebben we geleerd dat sommige van de gebruikte methoden niet meer de productiviteit opbrengen die ze in de groeifase hadden. Een periode waarin vormen van pervertering ontstaan. Door een combinatie van omstandigheden levert het systeem niet meer wat we eigenlijk willen. Dan zit je intussen in de derde fase, het bovenste deel van de S-vorm, het horizontale stuk.

Systeemtheoretici zeggen dan dat je op een punt komt dat zij een bifurcatiepunt noemen, wat een moeilijk woord is voor een tweesprong. Dan kan je 2 kanten op.

De ene is hardnekkig vasthouden aan de methoden van het verleden en dan weet je bijna zeker dat men verder in de problemen raakt, dat men de problemen die daarmee ontstaan alleen maar verergert.

De andere manier is om nieuwe uitgangspunten, nieuwe ideeën, nieuwe manieren van werken en leven te ontwikkelen.

Dat is naar mijn mening de uitdaging waar we op dit moment voor staan.

We staan met z'n allen op dat bifurcatiepunt, op die tweesprong waarbij we een keuze moeten maken: willen we het oude in stand houden of gaan we met zijn allen op nieuwe manieren naar het leven kijken en op basis daarvan nieuwe ideeën, nieuwe methoden en nieuwe manieren van leven ontwikkelen.

Restauratiemogelijkheid industriële tijdperk?

Mijn opvatting is dat de huidige crisis in zijn veelvormigheid, in zijn diepte ook, niet oplosbaar is door restauratie van het oude. Maar ik zie om mij heen nogal wat bestuurders die het herstellen van het oude toch proberen. Eigenlijk is dat het wat we nu in Den Haag zien en wat zij daar aan het doen zijn. Den Haag probeert het oude systeem nog wat op te lappen in de hoop dat er dan herstel komt. Nou ik kan u zeggen: vergeet dat maar, want dat herstel van die vroegere tijd komt er niet.

De andere methode is inderdaad de weg van de vernieuwingen opgaan. Wat mij betreft gaat het dan in z'n samenhang om sociale en ecologische vernieuwing als basis voor een vitale en duurzame samenleving en economie.

Juist om die samenleving vitaal te houden en de economie weer bloeiend te krijgen moeten we vernieuwen. Het komt er op neer dat we om te behouden wat we hebben, juist heel veel moeten veranderen.

Ik stel vast dat heel veel mensen bij gebrek ook aan zicht op wat dat nieuwe en die vernieuwing dan zou kunnen zijn, heel erg hangen aan het oude en dit vasthouden. Ik gebruik daarvoor wel eens het volgende beeld, misschien ook omdat ik daar regelmatig kom: pak eens op een zonnige dag een handvol zand op het strand. Hoe harder je er in knijpt hoe minder je er van overhoudt. Dat is wat in deze tijd begrepen zou moeten worden. Dat is dus nu aan de orde.

Ik zeg daar overigens bij dat daar ook een bezinning op het vormen van een nieuwe cultureel-ethische basis voor onze manier van werken en leven bij hoort.

Dat volgt als het ware ook uit het motto van de Jan Modderman Stichting. Want als je het over die basis van werken en leven hebt dan heb je het eigenlijk over hoe je nu en straks met elkaar omgaat: dat gaat over ethiek.

Naar mijn beleving zijn de inzichten, de kennis en ook de technologie die we nodig hebben om de vernieuwing vorm te geven er in feite al. Al die dingen die we nodig hebben om een volgende fase in de maatschappelijke ontwikkeling vorm te geven zijn aanwezig.

Wat velen van ons vooral bezighoudt en ons doet aarzelen om ook vol overtuiging de weg naar de vernieuwing in te slaan is de uiterst belangrijke vraag: wat gebeurt er met het oude en met de belangen die daar geïnvesteerd en gevestigd zijn?

Dat is natuurlijk een transitieproces. We moeten vernieuwing vorm geven op een manier waarbij we het oude en het nieuwe in de tijd langs elkaar heen schuiven. Een dergelijke aanpak is daarvoor het beste.

Vastlopende getallen

Maar goed laat ik me, voor ik met u aan de verkenning van het nieuwe toekom, toch eerst even met u delen hoe ik de vraagstukken van deze tijd zie en laat ik daar een paar dingen meer over zeggen. Eén van de grootste successen van de industriële tijd -voor zover je dat zo zou willen zien- is de enorme bevolkingsexplosie die we hebben gehad. Toen we zo'n twee honderd jaar geleden begonnen aan het industriële traject waren er op deze wereld ongeveer 1 miljard mensen en vandaag de dag zijn we op weg naar 7 miljard en we weten dat we in het midden van deze eeuw, dus tegen 2050, er in de orde van 9 miljard zullen hebben. Sommige zeggen zelfs dat dit eerder 10 miljard zal zijn, maar laten we maar even zeggen 9 miljard. Dat heeft een onvoorstelbare impact die ik misschien met een heel klein sommetje duidelijk kan maken:

In het jaar 2000 waren we met 6 miljard. Als je de consumptie van dat moment stelt op 1 consumptie-eenheid per hoofd van de wereldbevolking, dan heb je het dus over 6 miljard consumptie-eenheden. In 2050 ziet dat sommetje er drastisch anders uit. Omdat we dan ook nog eens 50 jaar economische ontwikkeling achter de rug hebben, is het niet overdreven te stellen dat

dan naar alle waarschijnlijkheid de totale productie- en consumptie-hoeveelheid zal zijn verdubbeld, vooral ook omdat met name de opkomende landen zo hard groeien. We spreken dan dus over 2 consumptie-eenheden per hoofd. Dan praten we dus over 9.000.000.000 maal 2 consumptie-eenheden en dat is 18 miljard, een verdrievoudiging van het consumptieniveau in 50 jaar.

Uit het volgende zal blijken dat als we dat op de huidige manier zouden willen doen of toelaten, dat op geen enkele manier mogelijk, ja, volstrekt onmogelijk is. We zitten dus met een echt en enorm vraagstuk.

Globalisering en mondiale effecten

We hebben in de ontwikkeling van de afgelopen tijd ook het ontstaan van de globalisering gezien. Mijn opvatting is dat we in een tijdperk leven waarin door die globalisering in allerlei uitingsvormen zoals onder andere de internationale handel, er een echt mondiaal bewustzijn is ontstaan. Bijna alle mensen op deze wereld, niet letterlijk alle maar toch misschien wel 5 of 6 van de 7 miljard, zien elke dag op hun tv'tje of via internet wat er elders in de wereld is gebeurd. We zijn door de opkomst van de ICT allemaal met elkaar verbonden geraakt. Doordat we met zo velen zijn heeft bovendien de som van onze gedragingen enorme implicaties. Zelfs als je boodschappen doet in de supermarkt zijn er op een of andere manier effecten die van belang zijn voor anderen elders in de

wereld, of ontstaan er effecten voor andere vormen van leven op deze planeet. Alles wat we doen heeft, als je je dit goed realiseert, grote gevolgen.

Waar we een wereld hebben van rijkdom enerzijds en schrijnende armoede anderzijds leidt dat er toe dat de mensen die via de televisie en internet ontdekken dat het elders beter is aan de wandel gaan, waaruit migratiestromen en cultuurbotsingen voortvloeien. Zie ook de toestanden die we op dit moment ook in dit land beleven; dat heeft onmiddellijk verbinding met elkaar, dat mag je niet los van elkaar zien.

Ik schetste zojuist het sommetje van 6 miljard naar 18 miljard consumptie-eenheden binnen 50 jaar, Als je kijkt hoe wij vandaag de dag al, met onze huidige manier van leven, omgaan en met onze natuurlijke hulpbronnen dan blijken ook daar grote interdependenties te zijn ontstaan. Alle leven op onze planeet is in de huidige omstandigheden één groot, samenhangend geheel.

Overshoot, footprints en de aarde

Als hoogleraar in Utrecht houd ik mij juist hiermee bezig. Wat er nu gebeurt is een voortgaand verhaal van mondiale uitputting, vervuiling en overshoot van natuurlijke hulpbronnen. Met overshoot wordt bedoeld dat we met z'n allen elk jaar meer uit onze natuurlijke hulpbronnen halen dan duurzaam mogelijk is; dat we uit ons natuurlijk kapitaal meer halen dan de rente die dat natuurlijk kapitaal opbrengt.

Er is een organisatie die zich de Ecological Footprint organisatie noemt. Zij berekent "ecologische voetafdrukken" voor bedrijven, voor landen maar ook op wereldniveau. Volgens hun meest recente berekening bedraagt onze huidige gezamenlijke ecologische voetafdruk in de orde van anderhalf maal de jaarlijks beschikbare opbrengst, rente uit ons natuurlijk kapitaal. Dit beeld wordt trouwens bevestigd door het Wereld Natuurfonds.

Met andere woorden: we leven dus volgens die berekeningen met zijn allen alsof we niet 1 aarde hebben maar anderhalve aarde.

Dat kunnen we dan te differentiëren naar verschillende delen van de wereld. Dus op wereldniveau is het anderhalf. Voor Nederland ligt die footprint-factor ergens op 2 á 3 en voor Amerika is het zelfs 3 á 4 wereld-equivalenten.

Hieraan zie je ook de ongelijke wijze waarop we op deze aardbol van de natuurlijke hulpbronnen gebruik maken. Dat alles leidt er dus nu al toe dat we, terwijl de wereldbevolking doorgroeit en de welvaart doorgroeit én de consumptie doorgroeit elke dag dik interen op het draagvermogen van de planeet.

Die tegengestelde bewegingen zijn absoluut niet vol te houden. Dit zal leiden tot grote problemen en die zien we hier en daar ook al.

Als voorbeelden het volgende: dit jaar zien we met de droogte in Rusland de mondiale graanprijzen verdubbelen. Dat zullen de boeren onder ons niet

onaangenaam vinden. Er is minder graan en voedsel wordt voor grote delen van de wereldbevolking steeds minder betaalbaar.

En we horen over de grote overstroming in Pakistan en nu in Thailand en in Vietnam en waar al niet. Ook dat zijn allemaal voorbeelden die er op duiden dat we met onze huidige manier van leven de ecosystemen al destabiliseren.

De Universiteit van Stockholm heeft 9 zogenaamde "boundaries for survival" geïdentificeerd. Dit zijn grenzen waar we zonder grote risico's te lopen niet overheen mogen. Hun conclusie is dat we inmiddels op 3 van die 9 de grens al hebben overschreden. Dat betreft die van de CO₂-uitstoot, die van de teruggang in de biodiversiteit en die van de vervuiling van de oceanen met stikstof. De stikstof uitspoeling is enorm en dat bedreigt de balans in de ecosystemen in de oceanen. Ik zou er nog veel meer over kunnen vertellen. Er zijn heel belangrijke signalen dat we, als we zo doorgaan, tegen de muur aan rammen. Daar komt het uiteindelijk op neer, hetgeen niet anders kan aflopen dan met rampen.

Financieel-economisch systeem "tragedy of the commons"

Een ander probleempunt is dat we een financieel-economisch systeem hebben dat zo exploitatief van karakter is, dat de we onze structurele gemeenschappelijke belangen aantasten. Dat is wat er defacto gebeurt. Er wordt in dat verband wel

gesproken over de "tragedy of the commons", de tragedie van het gemeenschappelijke, door het functioneren van het met name kapitalistische systeem. Een systeem waarin de gemeenschappelijke goederen die onze natuurlijke hulpbronnen vormen zoals lucht, ruimte, water en de grondstoffen, maar ook de meer culturele, als het ware uit elkaar worden gespeeld, worden over-geëxploiteerd en uitgeput. We zitten met een systeem opgezaald dat in de huidige omstandigheden een onbalans kent tussen het private belang en het gemeenschappelijke belang. Zolang die gemeenschappelijke goederen nog in ruime mate voorhanden waren was dat nog te doen, maar sinds begin jaren '80 moeten we vaststellen dat we aan het interen zijn op de gemeenschappelijke kapitaalbronnen van deze aarde. Dat betekent dat we ons dus de vraag moeten stellen of we wel verder kunnen met dit systeem in zijn huidige vorm.

Piramides

Dan is er nog een ander punt en dat is de wijze waarop we ons zijn gaan organiseren, vooral met piramides en hiërarchie en mechanistische interpretatie van structuren. Ook dat past niet meer bij de samenleving en de omstandigheden van nu. Dat heeft weer te maken met een van de belangrijkste revenuen van de industriële tijd, namelijk de emancipatie. Toen we als mensen de structuur van de industriële samenleving uitvonden, was het een tijd waarin er maar heel weinig mensen waren die creatief konden of mochten nadenken

en er heel veel mensen waren die uitermate geschikt waren om uit te voeren wat de creatievelingen boven in de piramide hadden bedacht. Nu zijn er heel veel mensen die door opleiding en onderwijs kunnen nadenken, die zelf beslissingen kunnen nemen en die zelf creatief kunnen zijn. Maar vaak zitten organisaties nog in die oude piramidale structuur.

In een land als het onze leidt dat ertoe dat de potentie waar mensen over beschikken maar voor de helft wordt gebruikt. En als we, zoals nu, leven in een vergrijzende samenleving dan moeten we er eens goed over nadenken of wij ons dat kunnen blijven permitteren.

Atomistisch wereldbeeld

Als laatste punt in de probleemstelling noem ik ons wereldbeeld, een wereldbeeld dat in belangrijke mate gestempeld is door opvattingen die indertijd zijn geformuleerd door mensen als Newton. Het gaat dan om een atomistisch wereldbeeld, een wereld die zou bestaan uit losse deeltjes. Daarna kregen we meneer Darwin die door één van zijn navolgers werd geïnterpreteerd als: het leven gaat om de "survival of the fittest", het overleven van de sterkste. Daaruit is een sociaal-darwinistische manier van naar de wereld kijken ontstaan die er van uitgaat dat deeltjes steeds met elkaar in strijd zijn, met elkaar vechten om leefruimte.

Als je al deze vraagstukken en uitdagingen op een rijtje ziet, dan beseft je dat we ons

nu ergens op of dichtbij de eerder genoemde tweesprong bevinden.

We moeten leren kijken naar dat geheel van vele vraagstukken in zijn samenhang. We moeten nadenken in termen van hoe gaan we daar mee om, wat staat ons nu te doen en wat zouden we kunnen doen om een passend vervolg te vinden op de vorige fase in de maatschappelijke ontwikkeling.

Call of our time

De opdracht, de call of our time is dan ook deze vraagstukken in hun samenhang te voorzien van vernieuwende antwoorden en oplossingen. Je zou kunnen zeggen dat we moeten zoeken naar een nieuwe manier van leven, naar een nieuwe manier van produceren en consumeren. Kortom het is noodzakelijk geworden een nieuwe cultuur te ontwikkelen. Niets minder dan dat, zou mijn stelling zijn. Een beetje stevige stelling, daarvan ben ik me bewust, maar dat is toch wat nu, aan het begin van de 21^e eeuw, aan de orde blijkt te zijn.

Misschien komt er na het industriële tijdperk nu wel een volgende fase in het lange beschavingsproces dat de geschiedenis van de mensheid kenmerkt. Je zou kunnen zeggen dat sinds er mensen rondlopen op deze planeet er iedere keer weer nieuwe inzichten beschikbaar komen, waar zij ook vandaan komen. Inzichten die vervolgens in de realiteit worden gebracht. Zo was het begin van de industriële tijd ook zo'n moment waarop er een geheel nieuwe set van inzichten ontstond die we vervolgens zijn gaan toepassen.

Volgens mij is er nu sprake van weer zo'n moment en weer zo'n tijd waarin we een nieuwe set van inzichten - die er inmiddels in belangrijke mate zijn - moeten gaan toepassen. Daar hoort bij introspectie en daar hoort ook bij goed kijken naar wat we bereikt hebben. De nu bestaande werkelijkheid kan op deze manier in z'n extensie, in z'n voortzetting in de 21^e eeuw, de basis leveren voor wat we met zijn allen willen: namelijk goed met die aarde van ons omspringen en op een prettige manier goed samenleven. Kan dat überhaupt? Mijn stelling is nee, dat kan op de bestaande manier niet.

Dus er is reflectie nodig op hoe het dan anders en beter zou kunnen. Omdat de bestaande werkelijkheid van nu de weerslag is van een vroegere generatie ideeën, moeten we als het ware eerst naar binnen om vervolgens de nieuwe werkelijkheid weer te kunnen vormen naar de nieuwe omstandigheden van deze nieuwe tijd. Dus het vraagt om persoonlijke en gezamenlijke, ik zou zeggen culturele reflectie bij U, bij mij, bij ons allen gezamenlijk. Of nog anders gezegd, als de reël bestaande werkelijkheid moet gaan veranderen dan loopt dat via de verandering van onze beelden over hoe het zou moeten of kunnen worden. En er zijn mensen die veel over dit vraagstuk geschreven hebben. Ik ben zelf nogal een liefhebber van Ken Wilber. Ken Wilber is een Amerikaanse filosoof die zegt: alle evolutie vindt plaats doordat iedere keer weer het voorgaande wordt overstegen met medeneming van wat waardevol was uit de

voorgaande periode. Je krijgt iedere keer een nieuwe laag op de vorige en je laat achter wat je in een volgende fase niet meer kunt gebruiken. Dat is ook een beeld om mee te nemen.

Van atomistisch naar relationeel

Het begint toch met het begrijpen hoe de wereld van vandaag er uitziet. Wat mij betreft komt het dan neer op het onderkennen en erkennen dat de wereld, een onderling verbonden en interdependent ofwel onderling afhankelijk systeem is; zeker in de omstandigheden van nu met zoveel mensen en zoveel welvaart op deze planeet. Dus niet meer de eerder genoemde losse deeltjes van Newton, maar eerder de samenhang tonend die ons ook uit de kwantumfysica word aangereikt. Je zou kunnen zeggen de relationele fysica, waar het gaat om juist de onderlinge verbinding van de onderdelen. De overgang van zo'n atomistisch wereldbeeld naar een relationeel wereldbeeld heeft grote consequenties. Want het schept en je ziet, als je er werkelijk in verdiept, nieuwe verantwoordelijkheden, verplichtingen en ook de noodzaak van nieuwe organisatievormen en dus van nieuwe manieren van leven.

Commons

Als je een ander te kort doet dan doe je, en dat is de consequentie ervan, uiteindelijk jezelf te kort. Dat heeft te maken met een bewustzijnsontwikkeling waarbij ik nog wel eens een dichtregel van de Duitse dichter Rilke citeer, die ooit de regel opschreef: "Ich

lebe mein Leben in wachsenden Ringen”.

De kring waarin je bewustzijn functioneert wordt steeds ruimer.

Als we in de geschiedenis terugkijken is dat precies wat er gebeurt; we organiseren ons in steeds wijdere verbanden. Vroeger in kleine graafschapjes en later in landen, vervolgens een Europese Unie en nu is eigenlijk aan de orde hoe kunnen we ons organiseren op mondiaal niveau. Op dat niveau kunnen sommige van onze gemeenschappelijke belangen het beste dienen. En juist daar lopen we dus achter de feiten aan. We moeten ons anders organiseren om de gezamenlijke belangen, de zogenaamde commons, op een goede manier te kunnen behartigen. Dat betekent op elk niveau, van lokaal tot mondiaal, het organiseren van samenwerking en het zoeken naar verbinding, naar het gezamenlijk belang. Dat betekent ook het overstijgen van verschillen, ook van cultuurverschillen. Zelfs als we de Arabische landen geen prettige landen vinden of hun daar dominantie godsdiensten, dan nog zullen we wegen moeten vinden om op een interculturele manier met elkaar samen te leven. In die landen bestaan belangen die ons ook aangaan en daar kunnen we niet met onze rug naar toe gaan staan.

Terug naar factor 1

Terug naar de eerdergenoemde “overshoot”, die anderhalve aarde die we consumeren op het ogenblik. Duurzaamheid vraagt om het ontwikkelen van een leefwijze en een manier van produceren en consumeren die zich beweegt binnen de grenzen van het

houdbare draagvermogen van onze planeet.

We moeten methoden ontwikkelen die als het kan onze welvaart in stand houden en die tegelijkertijd minder beroep doen op grondstoffen en op de vruchten uit dat natuurlijk kapitaal en wel zodanig dat we uiteindelijk weer binnen dat draagvermogen van die ene planeet komen. Dus die factor anderhalf op wereldniveau en 2 á 3 op Nederlands niveau terugbrengen naar ten hoogste factor 1. Want we hebben maar één aarde.

Dat kan langs verschillende lijnen. We kunnen in dat draagvermogen investeren door rehabilitatie van landbouwgronden en door te zorgen dat we de visvoorraden niet wegvangen. Dit laatste kan door het instellen van visvrije zones waarin vissen zich kunnen reproduceren. Zo zijn er nog allerlei mogelijkheden. We kunnen weer gaan investeren in bossen waardoor de capaciteit van deze planeet om de temperatuur te regelen op peil wordt gehouden. We kunnen veel efficiënter omspringen met grondstoffen.

Antropocentrisch

Maar waar ik in deze fase van mijn verhaal vooral de nadruk op wil leggen is dat het een culturele opgave is. Het is niet alleen maar een technologische of een economische opgave, nee het is primair en vooral een culturele opgave. Het gaat over hoe we in het leven willen staan. En dan kom je de vraag tegen wat ‘goed’ leven is in deze tijd.

Als je in de supermarkt staat, of waar dan ook, dan is wat je daar beslist een beslissing die ook buiten jou effecten heeft. Die effecten moeten we in zekere zin mee afwegen. Die moraliteit hoort bij de wijdere kringen waar Rilke het over had. Dat betekent leven binnen de grenzen van wat houdbaar mogelijk is. En dat vraagt om bezinning op ons dominante antropocentrische wereldbeeld, het wereldbeeld dat al het andere er voor ons is en waarvan we kunnen nemen wat we denken nodig te hebben. Dat is de manier waarop we nu leven en die is niet houdbaar. We zullen moeten begrijpen dat we het niet redden op den duur als we niet in een zekere harmonie met en een zeker respect voor andere vormen van leven onze cultuur inrichten. Ik herhaal: het is een culturele omslag die we moeten maken.

Gulden Ratio

In datzelfde licht wijs ik een fenomeen dat de laatste tijd een beetje begint op te komen: de zogenaamde gulden ratio. Ik weet niet of jullie daar ooit van gehoord hebben. Het wordt ook wel de Gulden Snede genoemd. Als je ziet hoe planten of bloemen zich vormen dan zitten daar twee krachten in, twee energieën. De ene is een expanderende, je zou kunnen zeggen een middelpuntvliedende kracht. De andere is een middelpuntzoekende kracht waardoor het geheel zijn vorm krijgt en bij elkaar blijft. De verhouding tussen die twee krachten is de Gulden Ratio, die in de natuurkunde op 1 : 1,618 enzovoort, heel precies is vastgesteld. De gulden ratio is de

ideale verhouding tussen de expanderende middelpuntvliedende kracht en de middelpuntzoekende kracht. Dat betekent dat in die verhouding de tweede kracht net niet sterker is dan de eerste. Als dat niet zo zou zijn dan raakt de expanderende kracht buiten de grenzen en dan ploft het.

We leven in onze wereld naar mijn idee voorbij de grenzen van de Gulden Ratio. In het begin ging het hier al even over vrouwen. Die twee krachten waar ik het over heb worden ook wel geduid als masculien en feminien. In onze cultuur zijn de masculiene krachten te sterk. We hebben de komende tijd meer van het feminiene gewoon hard nodig om die cultuur van ons te doen balanceren op een zodanige manier dat we daar mee verder kunnen. Zo, dat we in de maatschappelijke ontwikkeling de volgende fase op een verantwoorde manier vorm kunnen geven. De ultieme vraag dient zich aan hoe wij het leven doorgeven aan de volgende generaties en met welke kwaliteit. Die vraag met de bijbehorende verantwoordelijkheid voor dat langere zicht hoort onderdeel van de cultuur te zijn.

Praktische consequenties

Dat allemaal gezegd zijnde in termen van probleemstelling en culturele opgave denk ik met u door aan een aantal praktische consequenties. Eén daarvan is het afremmen van de bevolkingsgroei. Ik heb bij de wereldbank geleerd wat de twee meest effectieve middelen zijn om dat te doen.

Ten eerste zorgen dat er welvaart komt. Het blijkt dat als in een gezin het jaarinkomen stijgt tot boven de 2000 dollar, het kinderaantal halveert.

De tweede maatregel is meisjes naar school sturen. Als meisjes een fatsoenlijke opleiding hebben halveert het kinderaantal nog een keer extra.

Ik zal niet in detail treden over hoe dat werkt, maar dat is gewoon een statistische werkelijkheid, een fenomeen dat bestaat. Het zijn beide dingen waar we concreet iets aan zouden kunnen doen.

Vernieuwde doelvariabelen

Verder is van groot belang dat we de productiviteit waarmee we grondstoffen en natuurlijke hulpbronnen gebruiken aanzienlijk omhoog brengen. Ik kan het ook anders zeggen: meer halen uit minder grondstoffen halen, dematerialisatie. En ook: investeren in wat ik al noemde, behoud en versterking van natuurlijke hulpbronnen.

Een van de centrale doelvariabelen van beleid in de komende periode moet zijn dat we op alle niveaus van de samenleving streven naar een systematische verlaging van onze ecologische voetafdruk.

Nu is de centrale doelvariabele economische groei, dat is wat we met zijn allen willen, maar daar hoort nu bij dat het moet gebeuren op een manier die ook leidt tot verlaging van onze ecologische voetafdruk. We zouden op elk niveau, te beginnen bij ondernemingen, maar ook bij andere organisaties, gemeenten en landen, systematisch moeten gaan registreren en

rapporteren over hoe gaat het met onze ecologische voetafdruk.

Natuurlijke leermeester

Eén van de manieren om onze voetafdruk omlaag te krijgen is te leren van de manier waarop de natuur werkt. De natuur werkt al miljoenen jaren en functioneert zonder afval en zonder vervuiling. De natuur zal de komende periode steeds meer als onze leermeester zijn. Afkijken van de natuur betekent het omvormen van onze economie van een die grondstoffen opgraaft, verstookt en verwerkt tot producten in lineaire processen, waarbij we wat we niet kunnen gebruiken teruggdumpen in de natuur, tot een kringloop-economie waarbij we de spullen inclusief reststoffen, zoals de natuur zelf ook doet, in de kringloop terugbrengen. Dus wat afval en reststof is uit een vorig proces, als grondstof gebruiken voor een volgend proces. Die grote omstelling naar een kringloop-economie hebben we dringend nodig. Voor dat systeem is inmiddels het 'Cradle to Cradle'- principe voor uitgevonden. Een werkwijze waarbij grondstoffen zo worden gebruikt dat ze aan het eind van de levenscyclus van de producten kunnen worden gerecycled en weer worden gebruikt als grondstof voor de volgende ronde.

Weg-met-de-wegwerp-economie.

Daar hoort overigens ook bij, en ik zeg het maar even helder, weg-met-de- wegwerp-economie! Die spullen die maar heel even meegaan en dan weer bij het vuilnis gaan en zogenaamd thermisch worden

gerecycled (verbranden) dat is pure verspilling van grondstoffen en brandstoffen, hoe dan ook. Daar moeten we gaandeweg van af. Laten we, bij wijze van spreken, onze meubels maar eens opnieuw bekleden en hergebruiken in plaats van ze naar de vuilnisbult brengen en nieuwe kopen. Het betekent ook dat we ons moeten bezinnen en richten op het meer oogsten uit permanent beschikbare stromen in plaats van het putten uit eindige voorraden en die grondstoffen, zoals nu, opgebruiken.

Schaarste en biobased economy

Van de meeste grondstoffen staat nu vast dat, als we zoals nu doorgaan, we er nog maar 2, 3 soms 4 decennia mee voort kunnen. Als voorbeeld: één van die grondstoffen is fosfaat, in kunstmest cruciaal voor een hoog-productieve voedselproductie. De voorraden liggen op 2 plaatsen in de wereld, in Marokko en in China. Als we dat opgebruiken en fosfaat straks niet meer kunnen opgraven dan moeten we dat ook gaan recyclen alleen al om te kunnen blijven eten. Dat soort vraagstukken is, omdat er tijd nodig is ons gedrag aan te passen, nu al aan de orde. Met energie natuurlijk ook: oogsten uit permanente beschikbare stromen; van fossiel naar renewable en duurzaam. Daarnaast moeten we de oversteek maken naar een meer bio-based economy, dus biomassa als grondstof voor industriële processen en recyclebare producten. Dat zijn allemaal dingen die al kunnen en gaandeweg in beweging aan het komen zijn.

Nieuwe aanpak versus retro-beleid

Ik zie in de maatschappelijke werkelijkheid in dit land op basisniveau op tal van plaatsen heel hoopvolle en inmiddels ook hele serieuze en levensvatbare initiatieven. Er is in dit land een belangrijke basisbeweging die hier volop mee bezig is. Maar tegelijkertijd, en dat is een beetje dualistisch in onze werkelijkheid, is er in dit land op centraal niveau, maar je ziet het ook elders, eerder sprake is van een retrobeweging. Een beweging waarbij men met z'n rug naar deze vraagstukken toe gaat staan omdat men denkt; met een restauratie van de oude economie krijgen we het wel weer op orde. Volgens mij is dat een miscalculatie. Het betekent voor een ieder die onderdeel wil zijn van deze overlevings- en vernieuwingsbeweging in een verduurzamende samenleving dat zij juist daarin hun energie moeten steken.

Duurzaamheid en organische samenleving

Dan iets over de sociale kant van het duurzaamheidsvraagstuk. Welke implicaties heeft het daar? Het betekent volgens mij dat we van piramidale, mechanistische en specialistische systemen vooral toe moeten naar organisaties die veel meer op een organische manier in elkaar zitten. Organisatiesystemen waar veel integraler word gekeken naar processen en naar hoe dingen samenhangen. Dit betekent in essentie dat mensen en mogelijkheden zo met elkaar in verband gebracht moeten worden dat het geheel organisch kan

functioneren. Dat er dus gebruik gemaakt wordt van ieders mogelijkheden en niet voor de helft, zoals ik eerder zei, maar ten volle en zo dat er in organisaties ook zogenaamde 'flow' kan ontstaan. Over dit onderwerp is een interessant boekwerk verschenen van de hand van Peter Senge en Otto Scharmer onder de titel "Presence". Het boek gaat over dit soort methodes van organiseren, over een hele andere manier van organiseren en het beter benutten van mogelijkheden van mensen. Dit door ze niet in een soort mechaniek of mechanistische organisatie neer te zetten en ze vervolgens uit te nodigen om alsjeblieft een deel van zichzelf thuis te laten als ze naar hun werk komen, maar mensen ten volle te benutten door ze verantwoordelijkheid te geven en door ze in verbanden te zetten waar ze die verantwoordelijkheid ook waar kunnen maken. Dat betekent altijd werken in plattere, meer netwerkachtige en projectorganisaties met vergaande decentrale bevoegdheden. Het betekent ook meer integraal ontwerpen. Onze wereld is nog steeds zeer sterk Newtoniaans van karakter, specialistisch georganiseerd; ieder gaat binnen zijn kleine kring over zijn eigen ding.

Het nieuwe werken

Maar je kunt al zeggen dat we dat op sommige manieren aan het doorbreken zijn, bijvoorbeeld met 'Het Nieuwe Werken'. Het nieuwe werken betekent dat je een ander arbeidscontract nodig hebt, niet meer een *aanwezigheidscontract* maar een

prestatiecontract. Het maakt niet uit waar je die prestatie levert, op kantoor of thuis. Thuis, waar je ook de verhouding met je gezinsleven een rol laat meespelen, waardoor je de verhouding tussen het werkende en presterende leven en het gezinsleven op een andere manier vorm kunt geven. Zeker met 2 werkende partners heb je meer flexibiliteit om het leven weer meer geïntegreerd en één geheel te maken

Duurzame dijken

Graag pak ik nog een ander voorbeeld. We moeten binnenkort de Afsluitdijk ophogen. Je kunt kiezen dat op de oude manier te doen, je zet je er een paar meter bovenop en nieuw asfalt. Je hebt dan tegen veel geld dezelfde functionaliteit, alleen wat groter en sterker. Je kunt de Afsluitdijk ook zien in zijn hele omgeving als een ruimte waar we allerlei dingen zouden kunnen doen, bijvoorbeeld uit de samenloop van zoet en zout water energie opwekken. Volgens het Wetsus Instituut in Leeuwarden kunnen we door energie te onttrekken aan het verschil in zoet en zout, in de orde van grootte 25 tot 30% in onze energiebehoefte voorzien. Als we dat beseffen en zoiets zouden willen gebruiken dan kijk je opeens op een heel nieuwe manier naar die Afsluitdijk en kom je tot andere oplossingen voor het beschermingsprobleem en nieuwe ontwerpen. Dat soort extra mogelijkheden liggen binnen ons bereik.

World Sustainability Centre

Er zijn ook al initiatieven om op diezelfde Afsluitdijk het World Sustainability Centre

ofwel het Wereld Duurzaamheidscentrum te vestigen, waar sommigen die hier aanwezig zijn ook hard aan werken. Dit centrum op de Afsluitdijk kan een soort podium of ontmoetingsplaats worden voor innovatieve kenniscentra en bedrijfsleven maar vooral ook een symbool van duurzaamheid, waar aan het publiek en de jeugd in een inspirerende belevings sfeer allerlei duurzame toepassingen voor de toekomst kunnen worden getoond. Dus het gaat ook hier om integratie, om nieuwe vormen van werken, denken en leven. Eigenlijk ook om het opheffen van de angst voor het nieuwe, voor verandering en dat is niet de minst belangrijke uitdaging.

Sociale dimensie van duurzaamheid

Dan de volgende illustratie: je moet maar eens een probleem met je mobiele telefoon willen oplossen. Je gaat bellen en je komt door vijf menu's en je weet vooraf al bijna zeker dat je aan het eind de verkeerde aan de lijn hebt: "Ja meneer, daar gaat mijn collega over". Dat is een armoedige manier, een armoedige kwaliteit van kostbare verbinding en service en in alle opzichten sociaal niet duurzaam. Ook daar moeten we nieuwe systemen ontwikkelen die dat beter, effectiever, goedkoper en duurzamer doen. Het is een op een intelligente manier combineren van de grote en de kleine schaal. Veel van wat we onder de noemer van het efficiency-streven de afgelopen tijd gedaan hebben, is niets meer dan dingen steeds groter maken in de veronderstelling: dat hoe groter hoe efficiënter.

Je kunt ook hier grote vraagtekens bij zetten. Het heeft een enorme sociale vervreemding teweeg gebracht met de consequentie dat van wat voor mensen in de dagelijkse kwaliteit van hun leven belangrijk is, veel buiten hun bereik is gebracht. Men heeft er geen zicht meer op, geen contact meer mee en er geen invloed meer op, ze kunnen ook daar niet meer bij. Ik denk dat veel van de proteststemmers van nu in dit land ook met dat soort gevoelens van ongenoegen rondlopen.

Nog een laatste belangrijk ding op het gebied van de sociale dimensie van duurzaamheid. Als je kijkt naar onze sociale zekerheid, bv. bij geheel of gedeeltelijke werkloosheid, dan die zo georganiseerd dat je alleen een inkomensvervangende uitkering krijgt als je niks doet. Als je die voorwaarde bekijkt in het perspectief van de vergrijzing, van een ouder wordende en straks krimpende beroepsbevolking, dan zouden we het misschien ook juist andersom kunnen doen. Je krijgt als je werkloos wordt alleen een uitkering onder de voorwaarde dat je je weer relevant maakt voor de arbeidsmarkt door om-, her- of bijscholing. We draaien het dan om en plaatsen perioden zonder baan in een ontwikkelingsperspectief.

Een dergelijk ontwikkelingsperspectief is ook in bedrijven een heel belangrijke oriëntatie voor de komende periode. Investeren in mensen en een levenlang leren is de enige manier om ons in een steeds competitiever wordende wereld op

niveau te houden. Laatst zat ik -soms komen de dingen ook uit hele andere contreien dan de onze- te kijken naar een filmpje op You-Tube. Er was een Braziliaanse personeelsmanager aan het woord die vertelde " ... ik heb mijn afdeling Human Resources Department omgedoopt tot Human Development Department" Het gaat hier om het woord *ontwikkelen*, het *ont*-wikkelen, het letterlijk uit de wikkels halen van de volgende set van potenties waar wij als mensen over beschikken.

Structuur directe democratie

Die wijze van zien heeft ook naar mijn idee positieve consequenties voor de organisatie van de politieke democratie. Ik denk dat we in de komende periode er naar zouden moeten streven om veel meer accent te leggen op het lokale of op het functionele: zo dicht bij mensen organiseren dat zij er weer bij kunnen. Dat betekent meer vormen van directe democratie op de lagere niveaus, niet alleen maar tot op het gemeentelijk niveau, maar ook democratie rondom de volkshuisvesting met woningcorporaties, met scholen of met zorginstellingen. Dit zodanig dat het weer bereikbaar en beïnvloedbaar is voor en door mensen die er belang bij hebben. Dus zo dat niet alles vanuit Den Haag wordt bepaald op basis van een regelgeving die nooit recht kan doen aan de specifieke omstandigheden waarin dat soort dingen zich afspelen. Wat belangrijk voor hen is moet als het ware weer bij de mensen gebracht en ván de mensen gemaakt worden.

Dat is wat mij betreft een belangrijke beweging die nodig is en ik wil ook wel zeggen dat ik in dat verband met op zijn minst gemengde, gevoelens tegen plannen voor een centrale politie aankijk. Dat is ook zo'n onderwerp waarbij we misschien wel moeten leren denken in twee waarheden. Brouwer heeft gelijk als hij zegt "ik moet een centrale politieorganisatie hebben om grote boeven te vangen". Maar ik denk dat de burgemeesters daar tegenover zeggen "ik wil gewoon hier in mijn omgeving datgene doen wat hier past en dat kan ik beter overzien dan de ministerdie". Of dat in één organisatie kan, daar heb ik een hard hoofd in.

Parlementaire systeem versus verduurzaming

En dat geldt ook een beetje, en misschien meer dan een beetje, voor wat we in onze parlementaire democratie moeten doen. Als je naar de wereld kijkt zoals ik dat hier vanmiddag met u deel, is het van groot belang om, zeker in een situatie als de huidige, aandacht voor bestaande belangen, problemen en omstandigheden te combineren met toekomstgerichte vernieuwing. Als je het stuk vernieuwing achterwege laat, zoals het nu in het regeerakkoord staat, dan doe je dit land naar mijn opvatting tekort. De hele agenda van sociale vernieuwing en ecologische vernieuwing komt er niet in voor. Ik noem dit vooral een soort nostalgische reflex om te proberen in stand te houden wat er was en om de zorgen daarover weg te nemen.

Maar het volk moet toch ook een perspectief hebben dat trekt en waar je met zijn allen ook enthousiast over kunt worden. Daarom denk ik dat we naar een andere manier moeten zoeken om regeringen te vormen, waarbij we niet zozeer blijven hangen in dat antithetische model van aan de ene kant 'er is een regering en die spreekt iets af met steunende partijen' en daarnaast 'er is een oppositie die per definitie tegen alles wat die andere hebben bedacht zijn'. Het is belangrijk naar een model te zoeken waarbij er een regering op een relatief brede basis is, die vervolgens in een dualistische verhouding met het parlement probeert om de noodzakelijke en gewenste dingen in dit land voor elkaar te krijgen.

Dat is dus een ander concept dat volgens mij in deze tijd ook overwogen moet worden.

Financieel-economisch systeem en verduurzaming

Dan nog iets over het financieel-economische systeem en de ondernemingswijze productie. Daar is in zekere zin ook iets scheef gelopen en ik noem dat wel een vorm van perverteren. Dat is dat rond dat kapitalistische stelsel door het dominant worden van de aandeelhouders in feite doel en middel met elkaar zijn verwisseld. In de originele opzet van de ondernemingswijze productie is het een intelligentie combinatie van individueel en collectief belang. Ondernemingen werken in het belang van en in de gemeenschap, aan het voorzien

van mensen met de dingen die ze willen. En als je dat goed doet dan hou je er ook wat, winst, aan over en kan je er mee doorgaan. Dat is eigenlijk de originele wijze waarop dat stelsel in elkaar is gezet. Maar door nu winst van middel tot doel te verheffen is dat stelsel in zeker zin op zijn kop komen te staan. Dus in de komende periode zullen we toch linksom én rechtsom moeten proberen om doel en middel weer in hun organieke houding te krijgen; dat ondernemingen er zijn als maatschappelijk organisme om bij te dragen aan maatschappelijke belangen en dat de winst een afgeleide daarvan is en een middel om dat te kunnen blijven doen.

MVO

Dat is een belangrijk ding wat naar mijn mening op het ogenblik eigenlijk nog onvoldoende aan de orde komt. MVO, maatschappelijke verantwoord ondernemen, is wel een beweging in die richting, maar het is nog niet wat ik zou willen noemen een volwaardig Triple-P-governance model. Dat Triple-P-governance model gaat over People, Planet en Profit: het zorgvuldig dienen van mens en aarde met bedrijvigheid. Dat moet dus niet iets zijn aan de randen van het ondernemingsbeleid maar dat moet in het hart van het ondernemingsbeleid komen te staan.

Daar zou bij kunnen helpen dat we de zogenaamde commons (gemeenschappelijk bezittingen), waar ik eerder over sprak, van prijzen voorzien die dus micro-economische kosten worden. Als je gebruik maakt van bepaalde hulpbronnen of je doet emissies in

het milieu dan moeten die stevig beprijsd worden. Zo zou je ook nog kunnen denken aan het beprijsen van het gebruik van de ether. De ether is ook zo'n common die vervuild wordt met allemaal rotzooi. Dat je ook daar een prijs aan hecht is iets waar allerlei ideeën over bestaan. We moeten op dat terrein in ruimere kringen gaan denken.

Ik heb ongeveer 20 jaar in de financiële sector mogen werken. Daar heb ik in ieder geval aan overgehouden dat die sector er is om de reële economie te dienen en niet andersom, om de productieve economie voor jou, de financiële sector, te laten werken. Ook hier moeten verhoudingen weer in de goede orde worden gebreacht. Daar hoort ook bij dat we eigenlijk weg moeten uit dat sociaal-Darwinistische concept van concurrentie hoe dan ook; het proberen elkaar kapot te maken, want dat is in zekere zin wat er gebeurt. Het hele mededingingsbeleid maar ook het intellectueel property fenomeen moeten we onder ogen durven te zien. Intellectueel eigendom van uitvindingen door ondernemingen is iets wat voor de gemeenschap van groot belang is. Het is de vraag of je sommige vormen van kennis moet of mag laten monopoliseren door private belangen.

Daar raak je vraagstukken van onze economische maatschappelijke orde.

Slot

Bij dit alles is het dus cruciaal om bewustzijn te ontwikkelen. Dat wil de Jan Modderman Stichting met haar lezingen

bevorderen. Vandaag heb ik daaraan een bijdrage proberen te leveren over de situatie waarin we ons bevinden en over de voorhanden zijnde mogelijkheden om allerlei dingen anders en nog beter te doen dan in het verleden. In ICT termen is het evolutionair gezien op dit moment nodig om de volgende uitgave of release, uit het veld van alle mogelijkheden te halen en om die te realiseren. Met de oerknal is er kennelijk een veld van vele mogelijkheden ontstaan en gaandeweg halen wij als mensen iedere keer weer opnieuw een nieuwe release uit het veld.

Dat is de aard van de evolutie, dat is wat nu aan de orde is. We weten in feite wat de volgende release noodzakelijkerwijs zal moeten inhouden. De inzichten en de kennis over wat er moet gebeuren zijn in belangrijke mate beschikbaar. De ICT, de levenswetenschappen en ook op de NANO-technologie kunnen ons daarbij reuze helpen.

Het punt is niet of het beter kan maar of we het ook anders willen voordat de feiten het afdwingen. Het is een kwestie van willen en het gaat er dus om het organiserend vermogen op te brengen en om het ook te doen, om mensen en oude belangen respectvol mee te nemen op een transitiepad naar een meer duurzaam functionerende samenleving.

Ik denk dat het kan.

Het is een uitdagende opdracht die vraagt om een bijdrage van een ieder van ons; een bijdrage die als het goed is, richting en inhoud zal geven aan de maatschappelijke ontwikkeling in de volgende periode.